

Liaudies pedagogikos atspindžiai lietuvių patarlėse, priežodžiuose ir situaciniuose posakiuose

R A S A K A Š Ė T I E N Ė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariamas tradicinis vaikų auklėjimas Lietuvos kaime pasitelkiant patarles, priežodžius ir situacinius posakius. Akcentuojamas religinis, dorinis, darbinis, estetiškas jaunosios kartos ugdymas, pateikiama daug smulkiosios tautosakos pavyzdžių, atspindinčių liaudies pedagogiką.

RAKTAŽODŽIAI: šeima, tėvai, vaikai, patarlė, posakis, liaudies pedagogika.

Kaip rašo Romanas Jonas Vasiliauskas, „[t]erminą *liaudies pedagogika* pirmasis į lietuvių pedagoginę leksiką 1924 m. įvedė J.[onas] Vabalas-Gudaitis, pavadindamas ją istorine pedagogija. Auklėjimą šeimoje jis laikė svarbiu kartų tęstinumo veiksmu, nes „[...] visuose kultūros laipsniuose pirmi auklėjimo žingsniai atliekami šeimynoje“ (Vasiliauskas 2002: 8). Šeima yra giminystės ryšiais susieta žmonių grupė, kurią sudaro tėvai ir vaikai, o plačiąja prasme – ir seneliai, anūakai bei kiti kartu gyvenantys giminaičiai. „Įvairiose socialinio tipo šeimose buvo skirtingas vaikų skaičius, vaikų, tėvų ir senelių, brolių ir seserų santykiai, šeimos autoritetas, vaiko vieta ir vaidmuo, socialinė kontrolė, pagaliau švelnesnė ar griežtesnė socializacija“ (Vasiliauskas 2000: 159), tad ir jaunosios kartos auklėjimas kiekvienoje šeimoje turėjo kai kurių tik jam būdingų bruožų. Vis dėlto negalima „teigti, kad Lietuvoje tėvai auklėjo savo vaikus vien tik savo išmanymu ir kaip kuriam jų atėjo į galvą. Jie auklėjo savo vaikus taip, kaip jie patys buvo savo tėvų auklėjami, kaip auklėjo savo vaikus kiti aplinkiniai, ypač šviesesni ir pažangesni žmonės, kaip juos mokė religija, kaip reikalavo vyraujanti moralė ir socialiniai papročiai ir kaip jie patys buvo pasimokę iš knygų ir laikraščių. Visa tai jau sudarė tam tikrą auklėjimo sistemą, paveldėtą iš tėvų ir pagrįstą iš dalies to krašto žmonių papročiais, iš dalies krikščioniškaisiais žmogaus gyvenimo tikslais ir iš dalies kultūriniais bei praktinio gyvenimo reikalavimais“ (Maldeikis 1954: 392).

Pirmoji vaiko pažintis su pasauliu, jį supančia aplinka visada prasidėdavo šeimoje. Čia vaikams buvo perduodama gyvenimo patirtis, čia jie įgydavo pirmuosius bendravimo įgūdžius, tad svarbiausia jos funkcija, pagrindinė tėvų pareiga – vaikų auklėjimas ir ugdyimas. Tai ne vien tik vaiko globa bei priežiūra, bet – galbūt tai net svarbiau – ir žmogiškųjų vertybių, dorovinių įpročių diegimas, nes kaip tik šeimoje vaikas ir sužino, kas gera, dora, gražu, o kas ne, ką galima daryti, o ko ne, kaip elgtis mandagu, o kaip ne. Paklusnumas tėvams buvo vienas svarbiausių reikalavimų auklėjant jaunąją kartą. „Tradicinė lietuvių liaudies pedagogika, pagrįsta ilgaamžė patirtimi, teigė, jog vaiką reikia pradėti auklėti lopšyje ir jo auklėjimą baigti vedybomis“ (Račiūnaitė 1999: 173). Ir patarlės sako: *Ganyk vaiką iš vystyklo, jei nori iš vaiko stiklo* (LKŽ XIX: 751); *Vaikas ne paršiokas – reikia ir ūklėt mokėt* (LKŽ XVII: 411); *Vaikas iš kelmo tai neišaugo, o iš tėvų* (LKŽ XVII: 853); *Gerau vaikus išauklėsi – ramiau senystą turėsi* (LKŽ XII: 393).

Taigi visais laikais svarbiausias tėvų rūpestis buvo užauginti gerus, darbščius, dorus, sąžiningus vaikus, paruošti juos savarankiškam suaugusiųjų gyvenimui. Ir tai buvo kasdienio šeimos gyvenimo dalis. Lietuvių šeimoje jaunosios kartos auklėjimas pirmiausia rėmėsi Dekalogo principais. „Vaikai buvo nuolat religišškai auklėjami. Tvirtu tikėjimu šeimos nuo mažens skiepijo vaikams pamaldumą ir meilę Dievui“ (Čepienė 2008: 202). Labai svarbi buvo motinos įtaka. Anot patarlės, *Viena gera motina šimtą mokytojų atstoja* (LKŽ XIII: 874). Vaikai nuo mažens buvo mokomi elgtis pagal krikščioniškosios dorovės normas, jiems buvo skiepijama mintis, kad viską mato Dievulis ir už blogus darbus baudžia. „Būtent dievobaimingumas, nuodėmės ir baismės už ją baimė sulaikydavo vaikus nuo nusižengimų, reguliudavo jų elgesį“ (Stonkuvienė 2000: 86). Itin svarbiu buvo laikytas ketvirtasis Dievo įsakymas: „Gerbk savo tėvą ir motiną.“ Tai rodo ir lietuvių patarlės bei priežodžiai: *Gerbk tėvą, mylėk Dievą* (LTR 69/223); *Pryš tėvą nekelk žodžio nė rankos!* (LKŽ XVI: 143); *Užpykdei tėvą – užsitraukei prakeiksmą* (LKŽ XVI: 717); *Nevežk tėvą į girią, patį išveš* (LTR 209/49/69). Pagarbą tėvams sustiprindavo ir liaudies tradicijos bei papročiai, tikėjimai. Yra sakoma: *Nemušk motiną – ranka nudžius* (LKŽ XI: 152); *Nemušk tėvą – ranka nudžius* (LTR 4754/652).

Vaikams nuo mažens buvo skiepijama ir pagarba svetimam turtui, pabrėžiamas septintasis Dievo įsakymas: „Nevok“, nes „vienas iš pagrindinių reikalavimų Lietuvos kaime buvo nuosavybės gerbimas ir saugojimas“ (ten pat: 73). Vaikas, pasisavinęs svetimą daiktą, užtraukdavo šeimai didžiausią gėdą, o viešojo kaimo nuomonė į tokį poelgį reagavo visuotine panieka ir pasmerkimu. Taigi jei vaikas vis dėlto paimdavo kokį nors svetimą daiktą, tėvai liepdavo jį „nunešti tam, iš ko paimtas, atiduoti į rankas, pasisakyti, kad paėmė, ir atsiprašyti“ (Kriauza 1943: 234). Atsiprašant paprastai reikėdavo dar ir pabučiuoti ranką. Toks viešas pažeminimas dažnai būdavo

daug veiksmingesnis nei fizinė bausmė. Kartais vaikas jį atsimindavo visą gyvenimą ir tai sulaukydavo jį kitą kartą panorėjus vėl ką nors nugvelbti, juk ne veltui sakoma: *Kas kartą pavogė, tas visada vogs* (LTR 390/240/283). Kad pradėjus vogti mažmožius įprantama vogti ir didelius, brangius daiktus, labai taikliai nusakoma patarlė *Nuo adatėlės ant kumelėlės* (78 variantai, LPP I:95). Tai žinodami, tėvai vaikams kuo anksčiau stengdavosi įskiepyti mintį, jog nevalia imti nė paties menkiausio svetimo daikto, o lietuvių šeimoje nuo seno vyravo nuostata, perteikta patarlėmis: *Velyg mirti negu vogti* (LKŽ XVIII: 625); *Geriau yra bado pakentėti, negu vogimu Dievui nusidėti* (KrvP II: 217); *Nors mėšlas vežiot, bile nevogt* (LKŽ VIII: 94). Vaikai buvo mokomi gyventi dorai, viską pelnyti sąžiningu darbu, jiems buvo dažnai primenama, kad vagis anksčiau ar vėliau vis tiek įklius ir bus nubaustas. Patarlė *Vogtu arkliu tik į kalėjimą važiuoti* (15 var., LPP I: 210) labai aiškiai pasako, kas laukia vagiančiųjų.

Visais laikais doru ir visų gerbiamu laikomas žmogus, kuris nemeluoja, neapgaudinėja, tad tėvams buvo labai svarbu, kad jų vaikai užaugtų laikydamiesi aštuntojo Dievo įsakymo: „Nekalbėk netiesos.“ Melagiams kaimo viešoji nuomonė niekada nebuvo pakanti, todėl vaikai būdavo pratinami visuomet sakyti tiesą, o pagauti meluojant – baudžiami. Vis dėlto pasitaikydavo, kad vaikai, padarę ką nors nedoro ir norėdami išvengti barimo ar bausmės, imdavo ir sumelnuodavo. Įtarę, kad vaikas sako netiesą, suaugusieji sakydavo: *Meluoji – ausys kruta* (LTR 4019/43); *Tu meluoji, net tau ausys kabalduoja* (LTR 6133/17); *Meluoji – iš ausų matyt* (KDS: f 42-48/260); *E, tavo akyse kobinukai* (LKŽ VI: 280); *Meluoji meluoji ir galo nepakavoji* (LTR 1595/5); *Meluoji ir neraudonuoji* (LTR 6190/1413); *Kad meluoja – nė nemirksi* (LTR 4070/105). Kartais meluojantį vaiką pagąsdindavo: *Nemeluok, liežuvis plaukais apaug* (LTR 6190/943). Dar baisėnis melagio likimas nusakomas tokiomis patarlėmis: *Kas meluoja, tas kojom tabaluoja* (LTR 3229/171); *Kas meluoja, tas an žardo karuliuoja* (LKŽ XX: 164). Nuo seno buvo laikytasi nuomonės, kad meluojantis žmogus gali pradėti ir vagiliauti, todėl sakytą: *Kas melagis, tas ir vagis* (sisteminiėje Lietuvių patarlių ir priežodžių kartotekoje (LPPK) yra apie šešiasdešimt šio posakio variantų); *Ar melagis, ar vagis – abudu lygūs* (LKŽ VII: 1025).

Dekalogo kodeksu rėmėsi dorovinis vaikų auklėjimas šeimoje, tačiau ne mažiau aktualus buvo ir darbinis jų auklėjimas, nes anksčiau Lietuvos kaimo žmogaus gerovė tiesiogiai priklausė nuo jo paties ir visos šeimos darbštumo, – tik daug dirbdama šeima galėjo išgyventi, prasimaitinti. Dėl to tėvams buvo labai svarbu, kad jų vaikai užaugtų darbštūs, ne tinginiai. Sakytą: *Vaiko nelepink, bet prie darbo pratink* (LTR 200/274); *Lepinamam vaikui ragai dygsta* (LTR 70b/2678). Mažiesiems buvo stengiamasi kuo anksčiau įkalti į galvą, kad darbštumas – viena didžiausių vertybių gyvenime, rodant tai asmeniniu pavyzdžiu, nes *Vaikas seka tėvo taką* (LMD I: 881/117). Šeimoje buvo ugdomas vaikų darbštumas, kruopštumas, kantrumas,

atsakingumas, aiškinama, kad visus darbus reikia atlikti gerai ir iki galo. Kiekvienas šeimos narys turėjo dirbti pagal savo išgales, prie darbo vaikai buvo pratinami jau nuo pat mažumės. „Kasdieniai darbai šeimoje buvo skirstomi pagal amžių. Jau 5–6 metų vaikai pratinosi prižiūrėti mažesnius, atnešti prakurų, pašluoti aslą. Vyresnieji atnešdavo vandens, malkų, padėdavo šerti gyvulius, plėšydavo plunksnas, kedendavo vilnas“ (Čepienė 2008: 206–207). Septynerių aštuonerių metų vaikai jau ir piemenauti eidavo. Nors rytais ir labai norėdavosi miego, reikėdavo keltis, o jei kuris neskubėdavo, tuomet kas nors iš suaugusiųjų žadindamas sakydavo: *Kelkis, atvažiuoja čelkis* (LTR 7171/150); *Kelkis – ateina balkis lentų tašyt, trūnās (grabo) daryt* (LTR 372/116/83); *Kelkis – ir kumeliuką išperėsi* (LTR 4214/80); arba klausdavo: *Gal kumeliuką už miegą pirksi?* (LTR 6591/178); *Ar nori miego prisidžiovinti?* (SAE: 278); *Kiba koją už ausies užsikėlei?* (LTR 325/266/130). Neskubančius keltis galėdavo ir pašiepti: *Musėt stimburį pagulei, kad negali atsikelti?* (LTR 4254/120); *Ar uodega prisvilo, kad nesikeli?* (LKŽ XIV: 361); *Ar lovą primyžęs džiovini, kad taip ilgai guli?* (LKŽ VIII: 306); *Nemiegok, gal jau po šonu bandelę pakepei?* (LTR 3859/700); *Ko taip ilgai guli, turbūt su svečiu?* (LTR 852/13/241). Nesunku suprasti, kokia ta „bandelė“ ir koks ten „svečias“. Miegalius net pagąsdindavo: *Kelkis – tau ir jaknos supus begulint* (LTR 4221/77); *Teip ilgai miegtant, gal užsiveisti perai* (LKŽ IV: 44–45); *Gulėk gulėk – raudoną kirmėlę išgulėsi* (LTR 4655/5); *Gulėk gulėk, kol ragai ant užpakalio išdygs* (LTR 5311/338); *Tau nuo miego dantys užpakaly išdygs* (LTR 5311/914); *Kelkis! Šonai prakiors!* (LTR 4883/602).

Kartu buvo ugdomas ir nepakantumas tinginiams. Apie juos liaudyje gyvuoja daugybė patarlių ir priežodžių. Jau chrestomatiniu yra tapęs priežodis: – *Tinginy, šekiaušini. – Ar nuluptas? – Ne. – Tai mesk per tvorą* (60 var., LPPK), kurio seniausias variantas paskelbtas Jokūbo Brodovskio dar XVIII a. pradžioje parašytame stambia-me vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodyne. Ne mažiau žinomos ir patarlės *Verkia duona, tinginio valgoma* (235 var., LPP I: 655); *Tinginys ir kelią koja rodo* (daugiau kaip 130 var., LPPK). Labai taikliai, išradingai lietuvių liaudies požiūris į tinginius išreiškiamas ir mažiau variantų turinčiomis patarlėmis bei priežodžiais: *Prie darbo kaip regis, prie valgio kaip sudegęs* (13 var., LPP I: 457); *Prie darbo su varu, prie stalo su noru* (11 var., LPP I: 458); *Prie darbo susirietęs, prie valgio išsitęsęs* (4 var., LPP I: 458); *Prie šaukšto pirmutinis, prie darbo paskutinis* (daugiau kaip 50 var., LPPK); *Tinginį kiek nustūmei, tiek nueis* (LKŽ XIII: 1046); *Nuo kalno ir tinginys bėga* (LKŽ VIII: 898); *Saulė pietuos, ė galva pūkuos* (LKŽ III: 77); *Tingi ir ant kito šono apsiverst* (LKŽ XVIII: 820); *Kas tingės, gulės – utėles penės* (LTR 5213/794); *Šiupinys šutinti ir tinginiui nesunku* (LTR 275/17/12); *Skanu būtų tinginiui koši, ka nereiktų maišyti* (LTR 1696/46); *Jis težino tik lovą ir stalą* (LTR 4218/183); *Iš patalo – prie katio, iš guolio – prie raguolio* (LTR 5104/38); *Ne tas tinginys, kur badas išjudina, bet tas, kur tingėdamas ir badu miršta* (LTR 70b/2760). Darbštumas buvo svarbiausia kaimo

merginos ypatybė, tad motina stengėsi išmokyti dukrą įvairių darbų, perteikdama jai savo patirtį. Liudvikas Adomas Jucevičius pažymi, kad jaunikis, imdamas merginą į žmonas, „retai kada paiso gražumo ir dalies, bet doros ir darbštumo“ (pagal Račiūnaitė 2002: 21). Mergaitės buvo mokomos visus darbus atlikti gerai, juos užbaigti, „nes manyta, kad apsileidusi mergina neturės gero vardo visame kaime“ (Račiūnaitė 1999: 177). Todėl yra nemažai patarlių ir priežodžių apie tinginę merginą: *Gabi snaust, bet negabi aust* (LKŽ III: 7); *Darbšti su šaukštu, bet ne tokia – su pjautuvėliu* (LTR 3721/71). Beje, ir tarsi paties tinginio vardu klausiama: *Kur mano mažasis spragilas, kur didysis šaukštas?* (LTR 4147/108). Simonas Daukantas „Parodyme kaip apynius auginti“ tinginę merginą perspėja: *Jei guliesi pakaitį, nesuklosi kraitiį (pakaitis, pokaitis – miegas po pietų; DAA: 46)*. Tinginiui taip pat buvo duodama suprasti, kad jis negaus valgyti: *Patinginiausi – su išvirkščiu šaukštu valgysi* (LMD I: 280/188). Tačiau tinginys irgi nepėsčias ir moka pasiteisinti: jam nėra tinkamų sąlygų dirbti, nes *Rytą – ramos, dieną – vapsvos, vakare – uodai* (LTR 3819/422)...

Tėvų užduotus darbus vaikai paprastai gana greitai atlikdavo ir, nebeturėdami kas veikti, imdavo klausinėti suaugusiųjų, ką jiems toliau daryti. Šie juokais patardavo: *Spjau dyk ir gaudyk* (LTR 4571/674); *Jei neturi ką veikt, saldę šok (saldė – toks nerimtas šokis; LTR 210/205/158)*; *Pirštą į dantis įsikandusi, saldų tancių šok!* (LKŽ XV: 806); *Kad neturi ką dirbt, tai šok ir dainuok* (LTR 4040/73). Pačiam didžiausiam įkyruoliui galėdavo ir pikta mestelėti: *Kad neturi ką veikt, nors pirštus krutink* (LTR 2742/69); *Neturi ką veikt – pirštą kirbyk* (LKŽ XVIII: 522); *Je[į] darba neturi, tai subinę krapštyk* (LTR 1505/103); *Jei neturėsi ką veikt, rūrą krapštyk ir pirštus laižyk* (LTR 2215/248); *Jei neturi darbo, imk šiaudelį ir krapštyk šūdelį* (LTR 771/209); *Atsisėsk ir trink subinę an žemę* (LKŽ XVI: 866). Vartodami šiurkščią, vulgarią leksiką suaugusieji, matyt, tikėdavosi greičiau atsikratyti mažųjų įkyruolių, nes per ūkio darbų gausą ne visada turėdavo laiko su jais bendrauti.

Nors ūkio darbai, nelengva buitį atimdavo didžiąją kaimo žmogaus laiko dalį, vis dėlto itin svarbus buvo ir emocinis ryšys tarp visų šeimos narių, dvasinis jos gyvenimas, kuris priklausė „nuo tradicinių vertybių perdavimo iš kartos į kartą, papročių ir tradicijų tęstinumo“ (Vasiliauskas 2002: 5). Vaikai, stebėdami tėvų gyvenimo būdą, papročius, tradicijas, natūraliai jas perimdavo ir stengdavosi jų laikytis. „Lietuvos valstiečių šeimoje vaikams etninės kultūros vertybės, dorovės normos būdavo perduodamos savaime, to neakcentuojant, dalyvaujant šeimos ir bendruomenės gyvenime“ (Stonkuvienė 2000: 73).

Tėvams rūpėjo kuo anksčiau perteikti savo vaikams liaudies etiketo reikalavimus, nes kaip jie įpras elgtis namie, taip elgsis ir viešumoje.

Antai į namus atėjus svetimam žmogui, vaikai privalėdavo mandagiai su juo pasisveikinti, ypatingam svečiui net ir ranką pabučiuoti, ir pasišalinti, netrukdyti

suaugusiesiems. *Ar vaikas, ar paršiukas – kur ne jo vieta, neleisk* (LTR 3067/118) – tokia nuostata seniau Lietuvos kaime buvo įprasta. Suaugusiesiems kalbant, vaikai turėdavo tylėti, nes *Vaikai ir žuovys balso neturi* (LTR 3819/150); *Kai seni kalb, vaikams tylieti prigul* (LMD I: 671/91). Ir į svečius anksčiau vaikus vesdavosi labai retai, nebent per atlaidus ar kitas šventes, mat *Su vaikais ne vaišės* (LKŽ XVII: 954).

Ypatinga ir svarbi vieta kiekvienuose namuose – stalas. Čia galiojo tam tikros elgesio normos ir taisyklės. „Elgesys prie stalo buvo griežtai reglamentuotas“ (Stonkuvienė 2010: 15), tad vaikai nuo mažens buvo mokomi tinkamai prie jo elgtis. Prieš pradėdant valgyti būtinai reikėdavo persižegnoti. To nepadariusiajam sakydavo: *Ar tik neužspringsi?* (LTR 3454/48a). Persižegnoti buvo būtina ir pavalgus. Jei kas pamiršdavo tai padaryti, kuris nors iš namiškių primindavo: *Pripylei maišą, o neužrišai* (LTR 3454/48).

Prie stalo visiems reikėdavo laikytis rimties. Ypač nemandagu valgant garsiai srėbti, šliurpti, čepsėti. Jei kas vis dėlto taip darydavo, būdavo subaramas duodant suprasti, kad valgo kaip kiaulė: *Nečiaukšnok taip garsiai, juk ne tvarte esi* (LKŽ II: 91); *Nečepsėk taip: kiaules sušauksi* (LKŽ II: 72). Toks palyginimas dažnai būdavo daug veiksmingesnis nei paprasta pastaba nešliurpti, nečepsėti. Kartais ir pajuokaudavo: *Nešliurpk taip, muni su visais plaukais išliurpsi* (LKŽ XV: 8); *Valgydamas netrauk smarkiai – ir mane įtrauksi* (LTR 4214/119).

Prie stalo sėdintiems vaikams griežtai buvo draudžiama supti kojas. Draudimo nepaisančius tuoj pat subardavo: *Nesupk velnio ant koju!* (LTR 3201/59); *Kam velniuką supi?!* (LKŽ XIV: 201); *Kam kojas kėkauni: ar žinai, kad velnių supi?* (LKŽ V: 498); *Sėdėdamas nesūpuok kojų: velnio vaikus supi* (LKŽ XIV: 205); *Valgydamas nejudink kojų, nes velnio vaiką supi* (LTR 960/354/8); *Kojoms po stalu zvanyt negalema – biesuo zvanyji* (LTR 3405/37); *Atsisėdęs kojomis nesūpuok, velnio vaikus ūgdai* (ST: 14); *Kojų nesupk – nelabasis užsės* (LTR 7722/2/119).

Valgis šeimynai ant stalo paprastai būdavo patiekiamas puode ir ilgai neataušdavo. Jei kas nors iš valgančiųjų papriekaištaudavo šeimininkei, kad maistas pernelyg karštas, ši dažniausiai atšaudavo: *Jei karšta, tai papūšk – turi po nosia vėją* (LKŽ XVIII: 579); *Po nosės šiaurę turi* (LKŽ XIV: 722); *O vėjo po nosės a neturi?!* (LKŽ XVIII: 579); arba juokais patardavo: *Kad karšta, nešk šuniui išpūsti* (LTR 7111/296). Pasi-taikydavo, kad valgant koks kąsnelis nukrisdavo ant žemės, tuomet sakyta: *Neišvoliojus nesuvalgysi* (LTR 6593/32).

Kaime anksčiau žmonės maitindavosi paprastai, kasdieniai valgiai buvo neįmantrūs, svarbiausia, kad būtų sotūs. Tačiau vaikai kartais būdavo nevalgūs, išrankūs, patys nežinantys, ko nori. Tada jų klausdavo: *Ar nenori kiaušinių sunkos?!* (LKŽ XIV: 152); *Ar nenori burbulo su sunka?* (TTŽ 1913, 4: 29); *Ar nenori šeško meisos su meirūnais?* (LKŽ VII: 1017); *Ar neužsimanysi rūgščių pupų su šuns užkulniais?* (LTR 960/355); *Ar nenori pupų, ant šuns užpenčio spragytų?* (LKŽ XIII: 478);

Ar nenori tik marčepono su rūgštum pienu? (KrvP I: 118); *Ar neužsimanysi marciponų su migdolais?* (LTR 3064/98); *A nenori migdolų su šaprokais?* (LTR 264/150/116); *Ar nenori migdolų su šafranais?* (LTR 4663/5); *A neužsimanysi imbiero su trucizna?* (LKŽ XVI: 960); *Ar nenorėtum dyveldrekiu* (LKŽ II: 595); *Ar nenori gyveldrekiu su rūgštu pienu?* (LTR 3180/66); *Gal nori drignių su česnako patrova?* (KrvP II: 97); *Ar nenori šūdo su šermukšniu?* (LTR 4663/4); *Ar nenori stigmaro su spaliais?* (LTR 4387/348); *Ar nenori kinkibezdų su švilpikais?* (LKŽ XV: 577); *Ar nenori strambambala su pipsokais?* (LMD I: 678/8/34); *Ar nenori grandžio su paterškom?* (LKŽ III: 517); *Bene nori kankolynės su tiloiko kiaušiais?* (LKŽ XVI: 353); *Ko ir benori, bene činčibiro su grybų kotais?* (LKŽ II: 111); *A nenori šikmekienių kleckų?* (LTR 264/150/117); *Ar nenori medaus iš meškos ausies?* (LTR 284/433/11); *Bene norėtumei limonado iš kuilio pado* (LTR 284/433/12); *Ar nenori kepto grandžio (akmens)?* (LTR 4068/41); *A keptos stebulas neraikia?* (LTR 2412/200/3); *Ko nori – gal grambuolio lizdo?* (*grambuolio lizdas* – arklio mėšlas) (SAE: 273); *O šūdo ant šakaliuko nenori!* (LKŽ XIV: 402). Kaip matome, suaugusiųjų išmonės čia būta nemažos, o tokie žodžiai, kaip *stigmaras*, *činčibiras*, *kinkibezda*, *strambambalas*, *pipsokai* ir pan., kurių reikšmė nenusakoma arba sunkiai suvokiama, leido vaikams suprasti, kad jų kaprizų, užgaidų nebus paisoma.

Panašiai šeimininkė galėdavo atsakyti ir vis klausinėjantiems, ką ji virsianti pietums ar vakarienei; toks smalsuolis neretai išgirdavo: *Katina oudegą su cebulėm* (LTR 1279/127/12a); *Krupį su pieteliais* (*krupis* – rupūžė; LTR 1279/127/12); *Batvinių mac su gyvat* (LTR 1795/49); *Spalių gručę su šuns koja* (LKŽ XIII: 313–314); *Bulbynę su kempikais* (LTR 1795/50); *Kiaušynės su bezdalais* (LTR 1279/174); *Rūgštą šūdą su puteles* (LTR 1279/106/3); *Kibildų su klupsciais* (LTR 3428/73); *Versma kunkę so barškuolas* (VDŠ: 139); *Gargamulių su rakapiečiais* (LTR 5223/803); *Krakamulių su karapyščiais* (LTR 3819/506); *Krakamulių su krakavyzdžiais* (LKŽ XIX: 645); *Kūšį su krpais* (LTR 3428/73); *Kūšį su barščiais* (LTR 807/1482/18); *Krieslą su kuojims* (LTR 7111/347); *Trijų grybų viralą* (LTR 3666/275). O štai Suvalkijoje į klausimą „Ką tę verdi?“ atsakydavo: *Katę su pupom* (LTR 3661/27).

Juokaujama – žinoma, nepiktai – buvo ir tada, kai vaikai paprašydavo ko nors skanaus. Paprašius pyrago ar ragaišio, kas nors iš suaugusiųjų sakydavo: *Šok ant rago* (LTR 1279/351/36); *Kąsk į ragą* (LTR 1279/351/36); *Gausi ožio ragą* (LTR 1279/127/41); *Papūsk į ragą!* (LTR 6511/361); – *Duok ragaišio. – Ragaišio dar bobutė neįmaišė* (TD I: 33); – *Kad dar nieks neįmaišė* (LTR 4883/805); – *Kad katė neįmaišė* (LTR 1279/351/16). Užsimanusiems riešutų pasiūlydavo: *Pakratyk ožką už ragų* (TD I: 33); *Pakratyk avelę už krūtų ir gausi riešutų* (LKŽ VI: 730). Norintiems uogų atsakydavo ir šturkščiau: *Parodyk subinį nuogų* (LTR 2027/40). Smalžius, užsigeidusius medaus, juokais pagąsdindavo: *Nevalgyk medaus – subinę pradauš* (LTR 284/651/337). Prašantiems pupų, žirnių atšaudavo: *Nori pupų –*

lipk ant lubų (LTR 1779/48); *Nori pupų – lip an lubų, nori žirnių – lip an girnų* (LKŽ X: 936); *Pagauk pelę ant girnų* (LTR 2027/41); *Pagauk katę ant girnų* (TD I: 33). Paprašiusiam pieno juokais siūloma: *Šok į sieną* (LTR 1279/127/42); *Kišk liežuvi į sieną* (LTR 1279/127/20); arba sakoma: *Jei nori pieno, po karve turi atsigulti* (LTR 1668/57); *Palauk, tuojau katę pamilšu i pieno atnešu* (LKŽ VIII: 204). Beveik visi šie posakiai paremti žodžių *pyrago – rago, ragaišio – neįmaišė, pupų – lubų, žirnių – girnų, uogų – nuogų* ir pan. sąskambiu.

Likę namie vaikai paprastai tikėdavosi, jog į turgų, miestą ar svečius išvykę namiškiai parveš lauktuvių (*gastinčiaus, kermošavo*), tačiau ne visada jų sulaukdavo. Grįžę be lauktuvių, suaugusieji teisindavosi, atsakymą dažniausiai taip pat grįsdami žodžių sąskambiu: *Pyrago neprikibo prie nago* (LTR 4670/667); *Tava kermašavą kiškis nutursava* (LTR 4804/683); *Kermošavą šunis pagava* (LMD I: 697/3/17).

Pamatę, jog kas nors valgo kokį gardesį, vaikai dažnai prašydavo duoti ir jiems paragauti. Tuomet irgi buvo linkstama pajuokauti, prašantysis ar ketinantis ragauti net pagąsdinamas: *Paragavičius mirė, mirsi ir tu* (LTR 2186/47/13a); *Paragauckis mirė, ir tu mirsi* (LKŽ IX: 395); *Vaike, neliesk: ragaučius numirė, tai ir tu numirsi* (LKŽ XI: 27); *Ragaučius mirė* (LTR 4540/196). „Sakoma, jog dvaruose buvusi maisto ragautojo tarnyba“; todėl ir galėję atsirasti tokie posakiai (Kašėtienė, Kudirkienė 2016: 112).

Buvo privalu viską, kas įdėta ar įpilta, suvalgyti, tad tuos, kurie neišvalgydavo, palikdavo kokį kąsnelį, subardavo pagąsdindami: *Ka nepavalgei, tai su paršais pabaigsi* (LKŽ XVII: 1068); *O jūs neišvalgėt – gausit su ubagu gulėt!* (LKŽ XVII: 1067). Sudraudavo ir tuos, kurie pavalgę prie stalo imdavo rąžytis: *Nesirąžyk pavalgęs – susmirsi* (LKŽ XI: 342). Toks nederamas veiksmas būdavo palydimas ir replika: *Su biesu pilvais maino, kad pavalgęs rąžuojas* (LKŽ XI: 344); *Velnias pilvą mieruoja* (TŽ III: 366). Dar sakydavo, kad *Tik tinginys rąžos prie stalo* (LKŽ XIII: 639).

Pasisotinę vaikai paprastai tuojau pat norėdavo kilti nuo stalo sakydami, kad jau pavalgė. Tada kas nors iš suaugusiųjų galėdavo juokais patarti: *Duok katei zūbus aplaižyt* (LTR 3186/71); *Tai duok šuniukui zūbus nulaižyti* (LTR 3819/425); *Duok katei nosį nulaižyti* (LTR 4240/243); *Kad pavalgei, duok nosį nulaižyt katei* (LMD I: 856/92); *Duok ūsus katinui nušluostyt* (LTR 4038/1024).

Rimties, ramybės reikėjo laikytis ir troboje. Ypač nederamas ir smerktinas elgesys – švilpavimas pirkioje. Jei kas nors taip pasielgdavo, kaipmat būdavo subaramas perspėjimu, pagąsdinimu: *Nešvilpauk troboj, velnių priešauksi* (LTR 1547/284). Nemėgta, jei kas nors iš namiškių trankiai uždarydavo duris. Tokius dažniausiai paerzindavo: *Ar ženytiš nori, kad taip duris trankai?* (LTR 3180/40); *Ko trankaisi, ar ženytiš nori?* (LTR 4180/213); arba perspėdavo: *Netrankyk durų – žqsiukus užtrenksi* (nebeišsiris iš kiaušinių; LKŽ XVI: 770). Apskritai namie triukšmaujančius, šūkaujantčius vaikus suaugusieji tildydavo: *Nešūkauk – čia tau ne miškas* (LKŽ VIII: 289);

Nešūkauk, ne girioj esi (LTR 992/285); *Vaikai, ša – ateina tėvas su kaša!* (LKŽ XIV: 386); *Vaikai, ša – ateina žydys su kaša!* (LTR 5223/258). Išdykaujančius, šėliojančius, nestygstančius vietoje ramindavo: *Vaikali, a velniukas su ragiuku tavi i bado: judi, kruti* (LKŽ XVIII: 647); *Vaikai, ar ragai dygsta, ko nenustygstat?* (LTR 3704/2479); *Ar vietos maža, ar rūrą niežti?* (LKŽ XI: 1012); *A neturi šiknai vietos? Tuoj apsodysiu!* (LKŽ XIX: 300); *Ar šiknoj ašaka dygsta?* (LTR 210/205/74); *A gyls į subinę įlinda?* (LMD I: 215/95); *Bene dagys į pasturgalį dur?* (LMD I: 236/41); *Ko nenusėdi, ar skaudulys ant pasturgalio užaugo?* (LKŽ XII: 776); *Ko čia grūdi pipirus?* (LTR 4084/445); *Kuo plasti kap blosa ausie?* (LTR 2047/65); *Ko spardais, ar kelnėse neišsitenki?* (LTR 5311/236); *A tik ne stirnai sotu žadi būti, ka taip dračijys?* (*sotas* (*svotas*) čia – pabrolis; LKŽ XIII: 301); *Liaukis, atvažiuoja kiaukis* (LKŽ V: 685); *Prisėsk subinę, kad pelė neįlįstų* (LTR 2420/17/7); *Prisėsk skylę, vo pelė įlįs* (LTR 4084/511); *Nešokinėk, o tai susivarys kojos į užpakalį* (LKŽ XVIII: 258).

Čia vėlgi matome, jog rezultatui pasiekti, t. y. nuraminti įsismarkavusius vaikus, dažnai pasitelkiama vulgarioji leksika.

Vienas pagrindinių vaiko ugdymo šeimoje tikslų – pasirengimas bendruomeniniam sambūviui, gebėjimas įsilieti į kaimo gyvenimą, mokėjimas sutarti su kaimynais. „Šeima buvo tarpininkas formuojant atrankinę orientaciją, individualizuojant bendruomenines vertybes, perteikiant veiklos ir bendravimo su kitais patirtį“ (Stonkuvienė 2002: 61). Gavę pirmąsias auklėjimo pamokas šeimoje, vaikai jau žinodavo, kaip reikia elgtis ir viešumoje, kaimo bendruomeniniame gyvenime. Kaimai Lietuvoje anksčiau buvo didelės žmonių bendruomenės, susijusios glaudžiais kaimynystės ryšiais, o bendruomeninis gyvenimas saistomas vienodų moralinių vertybių, bendrų elgesio normų. „Kaimynystės sąvoka reiškė ne tiek gyvenimą greta, kiek grupės žmonių tarpusavio santykius, bendravimą ir bendradarbiavimą, pagrįstus tam tikromis „kaimyniškam sugyvenimui“ būtinomis savybėmis“ (ten pat: 62). Šeimos santykius su bendruomene reguliavo viešoji nuomonė, buvo labai svarbu, ką žmonės pasakys, tad auklėdami vaikus tėvai rėmėsi ja kaip įprasto vaikų elgesio vertinimo etalonu. „Viešoji nuomonė buvo viena pagrindinių tradicinių dorovės normų saugotojų bei žmonių elgesio vertintojų“ (ten pat: 63). Žmonių bendravimą reguliavo liaudies etiketas. Vaikai šeimose buvo mokomi gražiai, mandagiai elgtis, gerbti vyresnius, ypač senolius, nesikišti į suaugusiųjų pokalbį, taip jie perimdavo liaudies etiketo normas.

Vaikams nuo mažens buvo skiepijama pagarba žmogui, ypač – dirbančiam. Liaudies etiketas reikalavo praeinant pro laukuose dirbančius žmones jiems palinkėti: „Padėk Dieve.“ To nepadariusius šie sugėdindavo klausdami: *Ar nimatei kiaulės su zvaneliu?* (LTR 771/91); *A namate, a napraeji čia kiauli su skambalukās?* (LTR 5391/407); arba tiesiog replikuodami: *Aina kaip kiaulė su skambučiu*

(LTR 5213/659); *Nuėljo] lyg kiaulė be varpelio* (LKŽ XVIII: 290); *Kiaulė, praeidama pro šalį, i ta sukriuksi* (LTR 3058/123). Tačiau kartais tokiu atveju mėgdavo, ypač labai gerai pažįstami, artimi žmonės, ir pajuokauti. Į palinkėjimą „Padėk Dieve“ buvo galima išgirsti: ...*Ir visi šventieji, tik ne visi rozu* (LTR 4571/141); *Pats padėk, o Dievo nesiųsk* (LTR 4750/57); *Dievas tai padės, ale ir tu padėk* (LTR 3819/390); *Dievas – ne piemuo, nepadeda* (LTR 4410/75). Atsakydavo ir kalambūru: *O ką tavo Dievas paėmė?* (LTR 210/205/303); *Kad padėjai, pasiimk* (LTR 337/656); *Ką padėjai, pasiimk* (TD I: 39). „Šio kalambūro kilmę etnologas J.[onas] Balys taip aiškina: „Vakarais paupiuose jos [– deivės / laumės] velėja savo audeklus. Krikščioniškojo pasveikinimo *Padėk, Dieve!* jos nemėgsta ir taip pasveikintos atsako: *Ką padėjai – pasiimk!*“ (pagal Kašėtienė, Kudirkienė 2016: 49).

„Šeimos dorovę atspindėjo tėvų ir vaikų santykiai. Patriarchaliniam kaimui būdingos pagarbos vyresniesiems tradicijos dar buvo išlikusios XX a. pradžioje. Vaikai gerbė tėvus, klausė jų patarimų, vadovavosi jų patirtimi“ (Čepienė 2008: 205). Lietuvos kaime visada labai gaji buvo ir pagarbos žilam plaukui tradicija. Į senimą ir vyresnius žmones vaikai turėdavo kreiptis pagarbiai, joku būdu netujinti, netiko į juos kreiptis ir vardu. To nepaisančius šie subardavo, sugėdindavo: *Kam Jonas, o tau dėdė!* (LTR 771/259); „*Tu*“ – *tai tu, aš – treti metai kaip „tamsta“* (LMD I: 668/17). Net ir supykus neleistina buvo vyresniusius pavadinti nepagarbiu žodžiu. Jei kuriam vaikui netyčia išsprūsdavo toks žodis, suaugusieji nepraleisdavo progos jį paauklėti: *Kam piemuo, o tau dėdė* (LTR 210/215/10); *Kam kiaulė, o tau tetulė* (LTR 771/258). Beje, kai kuriuose Lietuvos regionuose tėvams sakyti „tu“ taip pat buvo laikoma nemandagu, ir vaikai į juos turėdavo kreiptis „jūs“.

Labai negražu buvo jaunesniam prašyti vyresnio kur nors nueiti, ką nors atnešti ar už jį atlikti. Tokiems išsišokėliams šie paprastai atkirsdavo: *Del smurguočių nėra pasluguočių* (LTR 1301/106); *Dėl snargluočiaus nėra paslūguočiaus* (LTR 1610/109); *Šiomet piemenims tarnai atsakyta* (LTR 2706/76). Tokiais žodžiais, kaip *snargliučiai, smurgočiai*, išreiškiamas neigiamas asmens vertinimas, norint jį sumenkinti, paniekinti, ir duodama suprasti, jog pasielgė nederamai.

Taigi vaikų, jaunimo elgesys kaimo bendruomenės buvo labai atidžiai stebimas, į visus jų išsišokimus, netinkamą elgseną tuoj pat reaguojama. Paprastai nederamai, nemandagiai besielgiančius vaikus, jaunuolius labiau drausmindavo ne tiek suaugusiųjų barimas, kiek pašėpimas, suniekinimas, ypač – girdint kitiems. O išmonės čia tikrai netrūko. Tai puikiai iliustruoja posakiai, vartojami tokiose situacijose, kai vaikai ar paaugliai, norėdami atrodyti kaip lygūs su suaugusiaisiais, įsiterpdavo į jų pokalbį ar net mėgindavo juos pamokyti. Toks poelgis bemat sulaukdavo pelnytų suaugusiųjų paniekos, į akis buvo rėžiama: *Nusivalyk pieną nuo lūpų* (LKŽ XVIII: 24); *Pirma nusišluostyk zūbus, paskui kalbėk!* (LKŽ XIX: 1076); *Da krekenos nu lūpų nenusilaižei, a sulig dideliu išmanai* (LTR 4387/182); *Paršeli, tavo da kulnai trydaluoti*

(LKŽ XVI: 808); *Da par skystos tava blauzdos* (LTR 1482/77); *Uodega gręžta per žemai* (LKŽ XVII: 468); *Per žemai klynas kitą mokyti* (LTR 5384/991); *Oo, dar tu per lengvas į kelnes, o paūgėk* (FrŽ: 298); *Tu da tiek kruopų nesi srėbęs* (LKŽ XIII: 574); *Dar nemoki pupos iš ankšties išiežti, o jau nori mane pamokyti* (LKŽ IV: 20); *Dar nežinai, kur ūsai dygsta* (LKŽ XVII: 549); *Ar seniai nustojai šūdą bubuliu vadinęs?* (LTR 914/15/20); *Ar pažįsti žąsies šikną per pūkus?* (LTR 210/205/221); *Ar nematei ubago su žaliu bilietu?* (LTR 210/205/81); *Per ką blusos kuprotos?* (LKŽ VI: 934); *Dėl ko tos varlės kuprotos? Užtai, kad nevystytos* (LTR 3064/132); *Ko čia šoki kai šąšlava prieš šluotą!* (LKŽ XIV: 538).

Kai paaugliai dedasi esantys vyresni, viską išmanantys, suaugusieji, norėdami juos sumenkinti, suniekinti, sako: *Dar pienas nuo lūpų nenudžiūvo, o jau moko kitus* (LTR 4178/146); *Motinos pienu dar rūgauti nenustojai* (LKŽ XI: 883); *Jam dar už ausų šlapia* (LTR 5311/767); *Dar snarglį nusišluostyt nemoka, o jau kitą moko* (LTR 4412/786); *Da pabulė nuo šiknos nenupuolė (pabulė – vystyklėlis;* LTR 436/519/37); *Nuo subinės dar lukštas nenusilupo, o jau bile ką plepa* (LKŽ VII: 680); *Čiulpiką dar tebelaike burnoj, o jau kitus moko* (LTR 5297/16); *Da snapo nuo žemės nepakelia, o moko tėvus* (LKŽ XIII: 236); *Jis vaikų kurpes dar nenumynęs* (ЛО: 136); *Kamščiu tebesmirda (kamštis – į skepetėlę įdėtas sukramtytos duonos su cukrum kąsnelis, duodamas kūdikiui čiulpti;* LKŽ V: 188); *Dar varle tebesmirdi* (LTR 3859/852); *Tas bernas da builiu tebesmirda (builis – kūjagalvinių šeimos žuvis;* LKŽ XIII: 191); *Jo dar momuo per minkštas tam sugalvot* (FrŽ: 430); *Atsirado gi galvočius, žiūrėk – da momuo nesuaugęs!* (LKŽ VIII: 344). Visi šie posakiai yra tarsi aliuzija į netolimą vaikystę, duodant suprasti, kad jaunuoliai dar nėra pakankamai subrendę.

Beje, panašiai sakoma ir apie tuos, kurie labai jauni pradeda žvalgytis į paneles ar kavalierius: *Užausiuose krekena tebėr, o jau aple mergas laižos* (LKŽ VI: 516); *Vatgi kavalierius – do ažu ausių pienas stovi* (LMD III: 65/110); *Panosė da šlapi, o jau į mergas žvalgos* (LKŽ XIV: 1018); *Dvidešimt pirmų ženijos, i tai sako: nespėjo varškė iš aždantų išbirėt – i ženijas* (LKŽ XVIII: 312); *Dar iš po mamos skverno neišlindusi, o jau statosi pana* (LKŽ XIII: 689); *Nespėjo galvos iš kelnų iškišti, o jau į merginas žiūri* (LKŽ XIII: 386); *Pirma nosį nusišluostyk, o paskui mergas kibyč* (LKŽ V: 724). Paprastai ir merginos nemėgdavo, kai joms dėmesį rodydavo gerokai už jas jaunesni vaikinai. Tokius kavalierius jos paniekinamai pavarydavo: *Ukš, parše, kiaulių žįst, ne prie manęs jaunos lįst!* (LKŽ XVII: 416); *Eik tu kiaulėm stimburių raišiot šitoks kavalierius* (LTR 1204/58/34); *Eik už pečiaus mazgotė[s] žįsti* (LMD I: 697/2/5); *Merga ne kiaulė, piemens nemėgsta* (TŽ V: 602). „Piemenavimas buvo <...> ir tam tikras nebrandos ženklas. Vyresnį vaikina ar merginą vadinant piemeniu ar piemene buvo siekiama parodyti, kad jie laikomi nesubrendusiais, lengvabūdziais, mažiau vertais ir naudingais“ (Stonkuvienė 2006: 34). Žodis *piemuo* buvo suvokiamas kaip įžeidimas ir nepagarba.

Pašiepiami kartais būdavo ir vaikai, vis kartoiantys, kad jie jau dideli. Apie tokius suaugusieji sakydavo: *Koks tu didelis – sulig stačia varle!* (LKŽ II: 475); *Didelis – varlei lig krūtinės* (LTR 3783/1186); *Šitas vaikas toks karlelė, kad atsistojęs varlei antakius vos vos tepasiekia* (LKŽ V: 297); *Didelis: pats tas gaidžiui į uodegą spjauti* (MKr 1 (6): 121); *Didelis – kad po suolu stačias* (LTR 1315/34); *Toks didelis, kad net po suolu kazoką šoka ir galvos nenusimuša* (LTR 445/37/27). Pasišaipydavo ir iš tų, kurie stengdavosi atrodyti visa išmanantys: *Kačiokas palakė pieno – jau ir daug žino* (LTR 714/39); *Katė palakė pieno – jau ir nusimano* (LKŽ VII: 835). Tačiau bene dažniausiai tokia situacija nusakoma labai populiaria patarle *Kiaušinis vištą moko* (apie 180 var., LPPK) arba *Veršis karvę moko* (LTR 200/652); *Šūdas šikėją moko* (LMD I: 701/514).

Pasišaipyti, pasijuokti iš nederamai, nemandagiai besielgiančiųjų, juos suniekinti Lietuvos kaime buvo įprasta, nes tai turėjo ir tam tikrą auklėjamąjį poveikį. Tačiau nevalia buvo šaipytis iš luošų, likimo nuskriaustų žmonių, elgetų, vargšų bei kitataučių – čigonų, žydų. Liaudyje ši nuostata buvo išreiškiamą tokiomis patarlėmis: *Iš ligoto nesijuok, seno nepravardžiuok* (LTR 2914/648); *Nesijuok iš ubaga tarbos – gal prisieis pačiam ubagauti* (LTR 5397/401); *Nesijuok iš biednųjų – gali pats tokiu greit palikti* (LTR 70b/2428); *Nesijuok iš invalido – gali ir pats tokiu pat palikti* (LTR 4021/32). Išimtis – girtuokliai; juos pajuokti nebuvo draudžiama: *Iš girto gali juoktis, o iš koliekos ne* (LTR 3186/115); *Iš girto gali juoktis kiek nori, o iš nesveiko negali* (LTR 4411/121); *Iš pijoka juokis kiek patinka* (LTR 778/412); *Iš durniaus nesijuok, ba pats gali taks būti, a iš pijoka – kiek nori* (LTR 778/414). Ne nuodėmė buvo pasijuokti ir iš seno: *Iš sena pasijuokt galima, tik iš kvara ni* (LTR 4421/36); *Iš sena gali juokties, tik ne iš ubaga* (LTR 2130/42); *Iš seno galima pasijuokti: ir pats pasensi* (LTR 3622/99). Iš likimo nuskriaustųjų juoktis, šaipytis drausta ne vien dėl etinių dalykų, bet ir dėl to, jog tikėta, kad besišaipantieji ateityje patys gali tokiais tapti.

Vaikai visais laikais būdavo labai smalsūs, norėdavo viską žinoti, tačiau tėvai ne visada turėdavo laiko jiems atsakyti ir stengdavosi atsikratyti mažųjų smalsuolių sakydami: *Daug žinosi, greit pasensi* (apie 150 var., LPPK); *Daug žinosi, tuoj pražilsi* (LTR 70b/1480); *Jei mažas daug žinosi, greit senas būsi* (LTR 557/78); *Kai viską žinosi, senas būsi* (LTR 618/4/185).

Pajutę pašaipą, atstūmimą, vaikai neretai supykdamo ir tai aiškiai parodydavo. Tada suaugusieji sakydavo: *Gal kok negera musė praskrido pro nosį* (LTR 3859/535); *Kurkinas ant nosies* (LTR 70b/1371); *Kas pyksta, tam uodega dygsta* (LTR 1697/71); *Kas pyksta, tam ragai dygsta* (LTR 713/291); *Jam kartais siusto mėnuo užaina* (LKŽ XII: 619). Supykusiojo klausiamo: *Po kam kurkinas?* (LTR 70b/512). Pykstančius vaikus suaugusieji stengdavosi ir pralinksinti sakydami: *Supyko pykutis Velykos rytą, paliejo lapynę neuždarytą* (LKŽ IX: 975); *Pyko, pyko, duos kačiutė pypo* (pypas – pienas; LTR 3819/515); *Kas užpyko – katės pypo, kas nuliūdo – šunio šūdo* (LMD I: 681/1/7); *Supyko del baravyko* (LMD I: 1002/337a/13); *Supyko dėl bara-*

vyko, nuliūdo dėl barščių bliūdo (TTŽ 1912, 6/7: 47); *Supyko dėl baravyko, suraukė kaktą dėl menko daikto* (LTR 3017/41); *Supyko dėl baravyko, užsigavo, kad negavo* (LTR 3198/73); *Supyko nuo baravyko, atsileido nuo kačiukės veido* (LTR 2524/917). Na, o nustojusio aikštytis vaiko klausdavo: *Ar rugys išvažiuo?* (LKŽ XI: 892).

Paprastai vaikai, barami ar gėdinami dėl netinkamo elgesio, stengdavosi pasiteisinti: „Aš galvojau, kad...“ Tada suaugusieji pašmaikštaudavo: *Kalakutas irgi galvojo* (LTR 7722/1/47); *Kalakutas galvojo galvojo, kol į puodą pakliuvo* (LTR 3250/129); *Gaidys galvojo galvojo, kol į kruopas įpuolė* (LTR 5335/1100); *Galvojo ir kalakutas, kol į šulinį įkrito* (LTR 4517/120/4); *Negalvok. Kalakutas galvojo galvojo ir nugaišo* (LTR 5213/281); *Nemislyk kaip žydo kurkinas. Žydas paėmė kurkiną ir pajovė* (LTR 2212/86); *Nemislyk, ba ir asilas mislydamas nudvėšė* (LKŽ VIII: 281); *Kurkinas mislio mislio ir prišiko ant stalo* (LTR 4754/500). Kai vaikai teisindavosi, kad taip daryti jiems kas nors liepė, jų klausdavo: *Lieps tvoron galvą kišt, ar kiši?* (LTR 2541/156); *Kai liepsiu galvą daužyt, ar daužysi?* (LTR 778/844); *Lieps ugnin lįst, ar lįsi?* (LTR 2541/165); *O kad lieps į ugnį pirštą kišti, ar kiši?* (LMD I: 483/60). Besiteisinančius, jog užmiršo, pavyzdžiui, atlikti kokį nors jiems užduotą darbą, juokais pagąsdindavo: *Ir pylė (antis) vandenyje nuskendo per liurbumą: užmiršo užraukti skylėlę, plaukdama per vandenėlį, ir nuskendo* (LTR 6511/363).

Liaudies pedagogikoje, be religinio, dorinio ir darbinio auklėjimo, nemaža dėmesio buvo skiriama ir estetiniam vaiko auklėjimui. Estetiškai vertinta jo kalba, eisena, judesiai, manieros, kreipiamas dėmesys į aprangą, pastebima, jei vaikas yra nevalyvas. Į viską, kas prasilenkdavo su įprastomis elgesio normomis, buvo tuoj pat reaguojama. Ypač netoleruojami keiksmai. Būdavo, jog paauglys, norėdamas pasirodyti esąs tikras vyras, nusikeikdavo. Aplinkiniai nepraleisdavo to pro ausis ir sudraudavo: *Ar su ta pačia burna ir duoną valgai?* (LTR 5224/1/6); *Išsimazgok burną – kaipgi dabar valgysi?* (LTR 7171/149); *Išsimazgok burną – šunis palakysi* (LMD I: 902/6/16). Susikeikusiojo „varle“ klausdavo: *Ar į gandrą marčiosna rengiesi, kad taip varliuojiesi?* (LTR 465/36/76); *Negi busilo brolis esi, kad kiekvienam žingsny varliuojiesi?* (MT I: 69); arba pagąsdindavo: *Nesivarliuok – busilas nuneš* (MT I: 69); *Neskeik – gali busilas praryt* (LTR 70b/355). Besivelniuojantis, sakantis *Velnias! (Vels!)*, juokais perspėjamas kalambūru: *Nevelk, kai suvelsi, sunku bus išvelti* (LTR 1204/57/32). Suaugusieji stengdavosi vaikams girdint kalbėti gražiai, nesikeikti, nes *Vaikas muotinas žuodžius par burną leis, ne kitap* (LKT: 96).

Ne mažiau smerkiami buvo ir jaunuoliai, mėgdžiodami suaugusius vyrus, anksti pradėję rūkyti. Iš tokių vyresnieji pasišaipydavo: *Nok papo priek papo* (DrTŽ: 244); *– Jonai, ką tu čia dirbi? – Pypkę rūkau. – Ko tu neini į grinčią? – Žąsina bijau* (LMD I: 722/4/1). O kokiam vaikėzui paprašius vyrų duoti parūkyti, šie piktaai atšaudavo: *A nereiks katino uodegos?* (LKŽ XVII: 461); *Po katės uodega* (LTR 807/1482/17).

Vaikai buvo mokomi ir tinkamai sėdėti. Jau minėta, kad prie stalo nevalia supti kojų. O štai mergaitėms buvo taikyti dar griežtesni reikalavimai – joms neleisdavo sėdėti ant žemės pastačius kelius. Jei kuri užsimiršusi taip atsisėdavo, bemat buvo sugėdinama, kad *Pečių kūrena* (LKŽ VI: 945); *Pečiuką kūrena* (LTR 6481/227).

Sudraudavo ir atbulomis mėginantį eiti vaiką. Sakydavo: *Atbulas nevaikščiok – savo tėvą į pragarą vedi* (LKŽ XVIII: 937); *Atbulas nevaikščiok – gimines į pragarą nuvesi* (ST: 11); perspėdavo, kad atatupstas eidamas *Močiai grabų meruoja* (LTR 6481/206); jei atpakalias eis, tai *Motina numirs* (LTR 430/389/1).

Dėl nederamos aprangos taip pat būdavo sulaukiama pastabų. Jei koks vaikinukas, norėdamas atrodyti šauniau, kepurę pakreipdavo ant šono ar užsidėdavo snapeliu atgal, sulaukdavo pašaipos: *Tavo kepurė tave šikt veda* (LTR 1204/76/23); *Kepurė ant šono kaip mergos vaiko* (LTR 1001/390/1); o mergaitę, užsidėjusią kepurę, perspėdavo: *Nesdėk kepure vyriška – kumelė galvą atkqs!* (LKŽ V: 390). Taip pat buvo drausta išdykaujantiems vaikams vaikščioti su vienu batu. Tvarkingumo jausmas ugdytas ir „apeliuojant į vaiko sąmonę nederamo elgesio padariniais. Pavyzdžiui, „jei šokinėsi viena basa, kita apauta koja, tėvas mirs“ (Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė-Šaknienė 1995: 122); *Nevaikščiok viena koja apsiavęs, močia / tėvas mirs* (TŽ IV: 514).

Vaikai nuo mažens buvo pratinami ir laikytis švaros, kasdien prausti veidą, prieš valgį plauti rankas. Išsimurzinę, išsiterlioję mažieji buvo pajuokiami ir dažnai sulaukdavo suaugusiųjų klausimo: *Murza, ar nematei kiškio?* (LTR 771/305); *Murziau žebriau, a nematei tpru?* (LTR 6029/100); *Žebre, ar nematei molinukės?* (LTR 6029/102); *Degliau degliau, ar nematei, kur kiaulė nubėgo?* (TD I: 45); *Bene katę žindai, kad murzinas?* (LTR 325/266/72), kartais ir pagąsdinimo: *Varna per vaiką nuneš, jeigu nesiprausi* (LKŽ X: 583).

IŠVADOS

Lietuvių šeimoje jaunosios kartos auklėjimas pirmiausia rėmėsi Dekalogo principais. Vaikai nuo mažens buvo mokomi elgtis pagal krikščioniškosios dorovės normas – gerbti savo tėvą ir motiną, nevogti, nemeluoti.

Ne mažiau svarbus buvo ir darbinis auklėjimas. Tėvai stengėsi kuo anksčiau įdiegti vaikams mintį, jog darbštumas yra viena svarbiausių vertybių gyvenime, rodydami tai asmeniniu pavyzdžiu. Kartu buvo ugdomas ir nepakantumas tinginiams.

Tėvai taip pat turėjo perteikti savo vaikams liaudies etiketo reikalavimus. Išmokę tinkamai elgtis namuose, mažieji jau žinodavo, kaip reikia elgtis ir viešumoje, kai mo bendruomeniniame gyvenime, nes viešojo nuomonė buvo labai svarbi.

Liaudies pedagogikoje nemaža dėmesio buvo skiriama ir vaiko estetiniam auklėjimui. Estetiškai vertinta vaiko kalba, eisena, judesiai, manieros, kreipiamas dėmesys į jo aprangą, švarą.

Vaikų, paauglių elgesys kaimo bendruomenės buvo labai atidžiai stebimas, į netinkamą elgseną, viską, kas prasilenkdavo su įprastomis elgesio normomis, buvo tuoj pat reaguojama. Labai dažnai, esant atitinkamoms situacijoms, dėl minties glaustumo buvo vartojamos patarlės ir priežodžiai, situaciniai posakiai, nevengta šiurkščios, vulgarios leksikos. Kai kurie posakiai taikyti ne vien vaikams.

ŠALTINIAI

- DAA – [Simonas Daukantas]. *Parodimas kajp apinius auginti...*, apskėlbę teutoniskaj B. A. Grunards, o iszgoldę i Žiamajtiū kalbą Jonas Ragaunis, Petrapilis, 1847.
- DrTŽ – Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas. *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1988.
- FrŽ – *Frazeologijos žodynas*, rengė Irena Ermanytė... [et al.], Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001.
- KDS – Lietuvos kraštotyros draugijos darbų saugykla.
- KrvP – Vincas Krėvė-Mickevičius. *Patarlės ir priežodžiai*, kn. 1–3, Kaunas, 1934–1937; kn. 4, *Darbai ir dienos*, t. 7, 1938.
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmės*: chrestomatija, sudarė Elena Grinaveckienė... [et al.], Vilnius: Mintis, 1970.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1968–2002.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1: A–D, parengė Kazys Grigas... [et al.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LPPK – Sisteminė Lietuvių patarlių ir priežodžių kartoteka, esanti Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- MKr – *Mūsų kraštas*: Lietuvos kraštotyros draugijos leidinys, 1992, Nr. 1 (6).
- MT – *Mūsų tautosaka*, t. 1–3, 5, Kaunas, 1930–1932.
- SAE – *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė, parengė [ir paaiškinimus parašė] Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, 1986.
- ST – K. J. Skruodys. *Tautosaka*, Vilnius, 1925.
- TD – *Tautosakos darbai*, t. III, VIII, 1937, 1940; t. II (IX), III (X), V (XII), 1993, 1994, 1996.
- TTŽ – *Mūsų tautinės tvėrybos žiedai: „Ateities“ priedas*, 1911–1914.
- TŽ – *Tauta ir žodis*: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, kn. 1, 3–5, 1923, 1925–1927.
- VDS – Vytautas Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1976.
- ЛО – Я. Лаутенбах. *Очерки из истории литовско-латышского народного творчества*, Юрьев, 1915.

LITERATŪRA

- Čepienė Irena 2008. *Lietuvių etninė kultūra: raidos išvalgos*, Vilnius: Alma littera.
- Kašėtienė Rasa, Kudirkienė Lilija (sud.) 2016. *Vilką minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kriausa Alb.[inas] 1943. „Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje“, *Gimtasai kraštas*, Nr. 31, p. 203–264.
- Maldeikis P. 1954. „Tradicinis lietuvių auklėjimas“, *Aidai*, Nr. 9 (75), p. 385–395.
- Račiūnaitė Rasa 1999. „Moters socializacija Lietuvos kaime (XIX a. pabaiga–XX a. vidury)“, *Darbai ir dienos*, t. 11 (20), p. 169–200.

- Račiūnaitė Rasa 2002. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje: gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga–XX a. vidurys)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Stonkuvienė Irena 2000. „Dorinis vaikų auklėjimas lietuvių valstiečių šeimoje XX a. pirmojoje pusėje“, *Acta paedagogica Vilnensia*, Nr. 7, p. 71–91.
- Stonkuvienė Irena 2002. „Lietuvos kaimo bendruomenės vaidmuo vaikų socializacijoje (XX a. pirmoji pusė)“, *Pedagogika*, [t.] 60, p. 60–65.
- Stonkuvienė Irena 2006. „Dorinis paauglių elgesys XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje“, *Acta paedagogica Vilnensia*, Nr. 17, p. 29–44.
- Stonkuvienė Irena 2010. „Dorinis vaikų auklėjimas šeimoje Griškabūdžio valsčiuje (XX a. pirmoji pusė)“, *Lietuvos valsčiai. Griškabūdis*, prieiga per internetą: <http://www.llt.lt/pdf/griskabudis/griskabudis-auklejimas.pdf>.
- Vasiliauskas Romanas 2000. „Tradicinės lietuvių liaudies pedagogikos istorinė–kultūrinė raida XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje“, *Pedagogika*, [t.] 43, p. 154–162.
- Vasiliauskas Romanas Jonas 2002. *Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas (XIX a. antroji pusė–XX a. pradžia)*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Vyšniauskaitė Angelė, Kalnius Petras, Paukštytė–Šaknienė Rasa 1995. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis.

Reflections of Folk Pedagogics in Lithuanian Proverbs, Proverbial Phrases and Situational Sayings

RASA KAŠĖTIENĖ

Summary

The article discusses traditional upbringing of children in the Lithuanian countryside that extensively employed popular proverbs, proverbial phrases and situational sayings. The author also presents numerous examples of the folklore genre in question, illustrating this function and reflecting the folk pedagogics.

The chief task of parents has always been raising honest and hard-working children; therefore, the little ones had to learn adhering to the norms of Christian morality: i.e. respecting their parents, abstaining from stealing or lying, getting used to work from early age. In addition, children were supposed to be well behaved, polite, and respectful to their elders, particularly to their grandparents, and refrain from interrupting the grown-ups. Much attention was paid to esthetic education of children. The child's language, walking, movements, manners received esthetic appreciation; clothes and cleanliness were important as well. These characteristics grew particularly significant, when the young ones started participating in the life of the village community: having received their basic education at home, children subsequently knew the proper ways of behaving in public. The village community scrutinized the behavior of children and young people very closely; every case of misdemeanor or inappropriate acts received immediate reaction. For the sake of laconicism, people often used proverbs and proverbial phrases or situational sayings to describe typical situations; coarse or vulgar lexis was also popular. Usually, rather than scolding the misbehaved children or young people, the grown-ups were likely to gibe or sneer at them, particularly in public. Some of the sayings presented in the article applied not only to children.

Gauta 2016-04-01